

Stoommeelfabriek **De Vrede** bereidt zich voor op een tweede leven

Iedere oudere Zaanammer zal het er mee eens zijn: het complex van de Stoommeelfabriek 'De Vrede', dat sinds 1917 totaal verloren aan het Noordzeekanaal heeft gestaan, was jarenlang het meest sinistere en mysterieuze industriële gebouw in Zaandam. Tegenwoordig is het ingebouwd in de plaatijzeren gevelbeplating van de industrie op het industrieterrein Achtersluispolder. Stapels containers van het op het complex gevestigde 'Container Terminal Vrede' maken het zicht op het gebouw er niet beter op. Alleen vanaf een schip op het Noordzeekanaal is het gebouw soms te bewonderen. Zoals tijdens de 'Sail In Parade', onderdeel van Sail Amsterdam.

Stoommeelfabriek De Vrede vanaf stoomschip Elfin tijdens de Sail in Parade op 19 augustus 2010. Foto: Cees Kingma

De Stoommeelfabriek stond jarenlang solitair op een drassig stuk buitendijks land. Het robuuste gebouw manifesteerde zich zoals een kathedraal op het Franse of Spaanse platteland. Ofschoon zowel de opdrachtgever als de architect en de bouwer van de Vrede als zeer goede katholieken burgers bekend stonden, zou je hier toch kunnen spreken van een 'ontkerstende gothische vormgeving'; zonder enige religieuze achtergrond verrees daar in 1917 een industriële kathedraal.

In een tijd waarin de windmolens werden vervangen door stoomfabrieken zochten architecten en bouwkundige naar een nieuwe vormgeving voor de utiliteitsbouw. Vaak werd daarbij nog teruggerepen naar bestaande en bekende vormen zoals bij de in neoclassicistische stijl gebouwde Oliefabriek de Liefde in Wormer of de in neorenaissance stijl gebouwde brood en beschuitbakkerij De Ruyter uit Westzijde in Zaandam¹. De nieuwe productieprocessen, zoals de verticale verwerking, en de massale opslag van de grondstoffen stelden echter hele nieuwe eisen aan de ontwerpen.

De architect van de Vrede verrichtte echter baanbrekend werk, daar in die geïsoleerde polder, aan de oevers van het Noordzee Kanaal. Hij ontwierp een kolosaal fabrieksgebouw maar met een uiterste verfijning in de bouwstijl. Het gebouw is in de zeer herkenbare Amsterdamse School stijl opgetrokken. Door de gedetailleerde uitwerking in het metselwerk en de kozijnen en de fraaie ornamenten oogt het gebouw zeker niet massief, eerder menselijk en straalt het een bepaalde vrolijkheid uit. Het zijn vooral de drie torenpartijen met elementen in Art Deco stijl die het gebouw zijn karakteristieke uitstraling geven.

Wie de grote inspirator was bij het tot stand komen van dit unieke gebouw zullen we wel nooit achterhalen. Van directeur H.A. Odijk van Kamphuys Fabrieken weten weinig over zijn kunstzinnige aspiraties. Van architect S.B. van Sante weten wij echter dat hij meerdere werken in de Amsterdamse School stijl heeft ontworpen; de RK Volksbond aan de Oostzijde in Zaandam uit 1926, het St. Jan Ziekenhuis aan de Bloemgracht uit 1932 en een woning aan Kalf 100 op 't Kalf uit 1932. Eigenlijk heeft van Sante altijd gewerkt met uitbundige tegeltableaus en ingenieus en sierlijk metselwerk. Hij gebruikte natuursteen om onderdelen in de constructie te accentueren. Al vroeg in zijn carrière etaleerde hij z'n opvattingen over architectuur toen hij voor rekening van het Bestuur der 'Vereeniging van Weldadigheid' onder bescherming van den H. Joseph te Zaandam het Zusterhuis aan de Oostzijde in Zaandam mocht ontwerpenⁱⁱ.

Naast zijn eigen ideeën heeft hij zich hierbij waarschijnlijk laten inspireren door het expressionisme van het begin van de twintigste eeuw. De Amsterdamse School vond zijn oorsprong tenslotte ook in het expressionisme en wordt gezien als een reactie op alle neostijlen. Als directeur H.A. Odijk niet direct betrokken was bij keuze van de bouwstijl voor de Stoommeelfabriek de Vrede dan moet hij het uitbundige ontwerp, voor zoiets eenvoudigs als een meelfabriek in de polder, toch wel als een bijzondere verassing hebben ervaren.

Met de bouw van deze stoommeelfabriek beoogde directeur Odijk een verbreding van het productieassortiment voor zijn rijstpellerij aan de Oostzijde in Zaandam. Waarschijnlijk hoopte hij ook op medewerking vanuit het militaire gezag voor meelfabriek die tenslotte werd gebouwd binnen de Stelling van Amsterdam. Maar de fabriek is maar zeer kort echt in productie geweest. Al in 1923 werd hij stilgelegdⁱⁱⁱ. De concurrentie met de Amerikaanse bloem en de boycot van zijn collega ondernemers hebben de fabriek uiteindelijk parten gespeeld.

Uiteindelijk is het complete machinepark, waaronder de plansichters, poetskasten, schrootpoetskasten en walsenstoelen inclusief de transportmiddelen zoals de elevator en enkele exhausters in 1947 geveild^{iv}. Uit de veilingcatalogus blijkt dat de fabriek in 1947 nog volledig operationeel was en dus zo weer in productie genomen zou kunnen worden. De toenmalige eigenaar, Graansilobedrijf 'de Vrede' van de heren C. Gort en R. Gort hadden veel meer behoefte aan opslagcapaciteit dan aan productiemogelijkheden. Naast de bestaande betonnen silo aan de achterzijde, werd nu het complete molengebouw en het reinigingsgebouw ingericht voor bulkopslag. Op de diverse verdiepingsvloeren werden houten karens gebouwd die d.m.v. grote sleuven in de beton verdiepingsvloeren met elkaar verbonden werden. In het begin werd er voornamelijk graan uit de 'Nationale strategische graan reserve' opgeslagen. later werden er ook zaken als Tapioca voor Nestlé Nederland en Cacaobonen voor de Zaanse cacao-industrie opgeslagen.

Detail van het Zusterhuis aan de Oostzijde in Zaandam, ontworpen in opdracht van de Vereeniging van Weldadigheid onder bescherming van den H. Joseph. Foto: Cees Kingma.

De Firma C. Kamphuys werd in 1853 opgericht; hare rijstpellerij ving het bedrijf aan in 1865. De laatste eenige firmant, thans directeur, de Heer H.A. Odijk, trad in 1881 in de zaak.

Ter vervanging van de aanvankelijk kleine fabriek werd de tegenwoordige pellerij te Zaandam in 1900 voltooid, sedert geheel op de hoogte van den tijd gehouden, en geleidelijk uitgebreid. Op het oogenblik is de rijstpellerij een van de grootste van ons land. Van den totalen rijstinvoer werd in de laatste jaren 20 à 25 pCt. door de firma C. Kamphuys verwerkt. De gepelde rijst vindt in het binnenland ruimen aftrek, doch in normale tijden wordt het grootste deel geëxporteerd.

In den laatsten tijd had de firma C. Kamphuys daarnevens eene cacao-fabriek te Zaandam in bedrijf gebracht, welke zeer bevredigende resultaten oplevert. Het ligt in de bedoeling met instandhouding van beide bedrijven over te gaan tot oprichting van eene geheel modern ingerichte meelfabriek, voor welke doel een zeer gunstig terrein aan het Noordzee-Kanaal is verkregen.

Bron: Op 27 maart 1917 schreef C. Kamphuys' Fabrieken een prospectus uit waarin de openstelling van een inschrijving op 1500 6pCt. Preferente Cumulatieve Winstdeelende Aandeelen à f 1000 aan Toonder tot een koers van 100 pCt. werd aangekondigd .

Daarin lag ook het begin van de huidige containeroverslag. Eigenaar K.A. Gort, de tweede generatie Gort op de Vrede, begon eind jaren negentig van de vorige eeuw met het behandelen van containers. Eerst werden cacao's, die toen steeds vaker los gestort per container werden aangevoerd, uit de containers gelost en naar de afnemers in de Zaanstreek vervoerd. Maar steeds meer bedrijven begonnen hun grondstoffen en eindproducten op die manier te verzenden. Gort opende directe reguliere vaarverbindingen met de belangrijke containerhavens zoals Rotterdam en Antwerpen en bood bovendien tijdelijke opslag van lege containers of voor de in bulk aangevoerde grondstoffen.

In de loop van de afgelopen decennia is de aandacht echter steeds verder verschoven naar de containeroverslag. Alleen het betonnen silogebouw wordt nog volledig voor opslag van bulkgoederen gebruikt. De vroegere stoommeelfabriek raakte steeds verder buiten gebruik. De houten karens zijn verwijderd, er resten nog slechts grote sleuven in de betonnen vloeren. Door leegstand en achterstallig onderhoud verkeert het gebouw nu in deplorabele staat. De meeste ruiten zijn gesneuveld, al het glas is verwijderd en de vensters zijn 'gedicht' met groene golfplaten.

De houten karens zijn verwijderd, er resten nog slechts grote sleuven in de betonnen vloeren. Foto: Cees Kingma

Met de introductie van de nieuwe industriële bouwvormen in het begin van de twintigste eeuw kwamen er ook nieuwe materialen zoals stalen ramen. Stalen ramen zijn veel slanker en scherper afgelijnd dan bijvoorbeeld ramen van hout. Staal is duurzaam en sterk als het op de juiste manier beschermd wordt. Anders treedt er corrosie of roest op en wordt het raam op de duur onbruikbaar en valt uiteindelijk het glas uit het kozijn. Ook voldoen de originele stalen ramen met enkel glas meestal niet meer aan de huidige normen voor isolatie en klimaatregeling. Bijkomend probleem is dat stalen kozijnen middels een rondom doorlopende strip zijn ingemetseld in de baksteen gevel. Door corrosievorming zet het staal uit en drukt het de stenen rondom de vensters stuk.

Architect John Kerssens van Kerssens de Ruiter architecten uit Alkmaar heeft nu, samen met Bas Gort, de derde generatie Gort op de Vrede, een restauratieplan opgesteld om de eerste schade aan het gebouw te herstellen. Het spreekt vanzelf dat hierbij zeer nauw wordt samengewerkt met de Monumentcommissie Zaanstad, voor een eventuele reparatie van de kozijnen is de medewerking van de Monumentcommissie nodig.

Maar John Kerssens wil eigenlijk veel verder kijken dan een korte termijn oplossing. Samen met Bas Gort kijkt hij naar een hergebruik van dit monumentale pand op de lange termijn. *“Bij iedere herbestemming hoort een nieuwe functie. Die functie zal een nieuwe geschiedlaag aan een gebouw toevoegen; dat alleen al maakt herbestemmen boeiend. Vaak is transformeren belangrijker dan het behoud van het volledig historisch beeld. Het gewijzigd gebruik vraagt vaak om aanpassingen van het object. Daarbij moet niet krampachtig worden vastgehouden aan behoud, laat maar zien dat het gebouw een nieuwe functie heeft!”* stelt John Kerssens tijdens een toelichting op zijn plan.

De monumentale waarde is hierbij uiteraard wel bepalend. Als er nu een restauratie moet worden uitgevoerd kan er beter gekeken worden naar een oplossing op de lange termijn waarin zaken als comfort, energieverbruik en duurzaamheid belangrijk zijn. Wachten betekent verdere beschadiging van het metselwerk. Maar in de richtlijnen van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, waarin ‘behoud voor vernieuwen’ het uitgangspunt is, wordt er vooralsnog vanuit gegaan dat de bestaande kozijnen worden gerestaureerd^v. John Kerssens is echter met de monumentcommissie in een constructieve discussie om de juiste beslissing voor het gebouw te nemen. Het behoud van de historische beeldwaarde staat daarbij voorop.

Tenslotte ziet de gemeente Zaanstad zelf ook een functie voor de monumentale ‘de Vrede’ in de sfeer van ontspanning en cultuur in haar visie ‘Van Dam tot Dam’, een voorstel voor een fiets- en wandelpad langs Zaan en IJ uit maart 2012.

Bas Gort streeft er naar om in de komende tien jaar zijn containerterminal te verhuizen naar een nieuw, watergebonden bedrijventerrein. Voor de Vrede moet dus een nieuwe bestemming worden gevonden. Dat zal waarschijnlijk geen industriële bestemming meer zijn. Gezien de directe ligging aan het Noordzeekanaal is een aanlegplaats voor (rivier)cruiseschepen die hun passagiers willen afleveren voor het Noordhollandse landschap met de Zaanse Schans, de kaasmarkt in Alkmaar en Volendam en Marken, dan helemaal niet zo’n gek idee.

Door: Cees Kingma - juni 2015 / mei 2025

*De meesten ruiten zijn gesneuveld, al het glas is verwijderd en de vensters zijn ‘gedicht’ met groene golfplaten.
Foto: Cees Kingma*

ⁱ Jaap Schipper, Van Wind naar Stoom, hoofdstuk 5 - Architectuur 1850 - 1940. ISBN 978 90 78381 341

ⁱⁱ Archief St. Bonifatiuskerk Zaandam

ⁱⁱⁱ Interview op 12 juli 1986 met G. Kruyver door Jur Kingma G. Kruyver kwam 1 maart 1914 in dienst bij Kamphuys als jongste bediende en eindigde als algemeen procuratiehouder - verkoopmanager

^{iv} Archief familie Gort

^v Brochure ‘Techniek 48 - 2008’ van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten